

BATAVIA ACADEMICA

BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

II (1984) 1

APA - HOLLAND UNIVERSITY PRESS
AMSTERDAM & MAARSSEN

BATAVIA ACADEMICA

BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

II (1984)

APA-HOLLAND UNIVERSITY PRESS
AMSTERDAM & MAARSSEN

BATAVIA ACADEMICA
BULLETIN VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

JAARGANG II (1984) (2 afleveringen)

★ ★ ★

REDACTIE

J. A. H. Bots, R. Feenstra, W. Th. M. Frijhoff,
A. M. Luyendijk-Elshout en C. M. Ridderikhoff

REDACTIE-SECRETARIAAT

J. A. H. Bots, Erasmusplein 1, Postbus 9103,
6500 HD Nijmegen

SECRETARIAAT-WERKGROEP

Mevr. C. M. Ridderikhoff, Marijkestraat 79,
1111 EJ Diemen, tel. 020-995302

★ ★ ★

Contributie: lidmaatschap van de Werkgroep f 25,—; studenten f 17,50. Het lidmaatschap van de Werkgroep geeft recht op het Bulletin.

Alle betalingen op bankrekeningnummer 42 60 49 519 van de Amro-bank te Rotterdam (postgiro van de bank: 3016), ten name van de Stichting Batavia Academica.

★ ★ ★

Prijs per jaargang voor bibliotheken en instellingen f 25,—; losse nummers f 15,—

Besteladres:

(exclusief BTW)

APA / POSTBUS 122 / NL-3600 AC MAARSSSEN / HOLLAND

© 1984 Holland Universiteits Pers bv, Amsterdam & Maarssen

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd of openbaar gemaakt door druk, fotodruk, fotocopie, microfilm, of op andere wijze, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be translated or reproduced in any form by print, photoprint, photocopying, microfilm, or any other means, without the written permission from the publishers.

ISSN 0168-7212

BATAVIA ACADEMICA II(1984) 1

OLGA WEIJERS

DE TERMINOLOGIE VAN DE UNIVERSITEITEN
IN DE 13e EEUW

Hoewel de titel van deze bijdrage bij sommigen de indruk zou kunnen wekken van een vrij beperkt onderwerp, gaat het in feite om een zeer omvangrijk terrein. Dit is mij duidelijk geworden, toen ik na een eerste, oppervlakkige terreinverkenning¹ begonnen ben een systematische en op bronnenonderzoek gebaseerde studie van het onderwerp op te zetten. Voor deze studie maak ik gebruik van het in druk verschenen materiaal betreffende een twaalfstal Europese universiteiten vanaf hun ontstaan tot het einde van de 13e eeuw. De opzet ervan is de volgende: de drie hoofddelen, over instellingen, personen en onderwijsmethoden e.d., zijn onderverdeeld in hoofdstukken waarin telkens één term of enkele samenhangende termen worden besproken. Elk hoofdstuk bestaat ook weer uit drie delen: om te beginnen geef ik een samenvatting van het functioneren van de term in de universitaire context, gebaseerd op de secundaire literatuur en waar nodig gecorrigeerd door eigen gegevens, vervolgens geef ik de eerste bewijsplaatsen van de termen die ik heb gevonden in de gebruikte bronnen, en tenslotte probeer ik te verklaren hoe het mogelijk was dat de termen, voor zover zij al bestonden, gebruikt konden worden in een totaal nieuwe context en welke betekenis hen voor dit gebruik geschikt maakte.

Het is duidelijk dat in dit artikel niet meer kan worden geboden dan een aantal voorlopige resultaten aangevuld met wat voorzichtige speculatie over dat gedeelte waarvoor ik al wel materiaal verzameld heb, maar nog niet bestudeerd. 'Kleinschalig onderzoek' is niet het doel van dit bulletin. Ik zal dan ook niet ingaan op data van bewijsplaatsen of semantische verklaringen van het gebruik van de termen.

1) *Terminologie des universités naissantes*, in: *Miscellanea Mediaevalia* 12/1 (Berlijn/New York 1979), pp. 258-280.

Een dergelijk wetenschappelijk onderzoek is tot nu toe alleen door mij verricht voor de termen van de eerste groep, de universitaire instellingen betreffende. Voor de andere twee categorieën geef ik mijn opmerkingen dus onder uitdrukkelijk voorbehoud.

Het is ook niet mogelijk om hier alle technische termen van het universitaire leven te behandelen. Men vindt hieronder dus een selectie van de belangrijkste universitaire termen, voor zover die in de 13e eeuw gebruikt werden door een aantal Europese universiteiten. De beschrijving is gericht op hun gebruik in de universitaire context en beoogt voornamelijk eventuele misverstanden op dit gebied uit de weg te ruimen.

I. INSTELLINGEN

1. De termen *universitas* en *studium generale* duiden twee verschillende aspecten van de universiteit aan, hoewel ze beide ook gebruikt worden voor de instelling als geheel. *Studium (generale)* is de onderwijsinstelling op zichzelf, *universitas* is de corporatie van studenten of leraren en studenten die het functioneren, de eenheid en de autonomie van die instelling verzekeren.

Men heeft lang getwist over de vraag welk van de twee termen het eerst in deze zin gebruikt werd en welke het meest frequent was. Denifle² had hier nogal een uitgesproken mening over. De discussie lijkt mij zinloos. Over frequentie valt niets met zekerheid te zeggen, behalve binnen het bestek van afzonderlijke en goed uitgegeven bronnenverzamelingen³ en de vraag welke term het eerst gebruikt werd, lijkt niet van belang gezien het verschil in betekenis. Laten we alleen constateren dat uiteindelijk de term *universitas* het gewonnen heeft als aanduiding van de universiteit, waarschijnlijk doordat hij beter het specifieke karakter van deze instelling definieert.

Universitas is de verkorte vorm van *universitas scholarium* of *magistrorum et scholarium*. Vanaf het begin waren er twee verschillende typen te onderscheiden: in Bologna waren het de studenten die zich verenigden in een corporatie, in Parijs waren het vooral de *magistri* van de artes-faculteit, die overigens zelf vaak studenten in de andere faculteiten waren en van wie de leeftijd niet zoveel

2) H. Denifle, *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Berlin 1885.

3) Bijvoorbeeld het *Chartularium Universitatis Parisiensis*, ed. H. Denifle en A. Chatelain, Paris 1889-1894.

verschilde van die van de studenten in Bologna.

Universitas is in de 12e eeuw een complex woord, dat zowel in het algemeen een totaliteit kan aanduiden alsook, in juridische context, een vereniging van mensen met bepaalde statuten en een gemeenschappelijk belang, een corporatie. Het is vooral in de 13e eeuw, waarin immers een sterke ontwikkeling van beroepscorporaties en andere vormen van collectief leven plaatsvond, dat de term een grote verbreiding vindt en tegelijkertijd door juristen nauwkeuriger wordt gedefinieerd.

De universiteiten zijn één van de uitingen van deze ontwikkeling. In het begin heeft de term *universitas* het complement *magistrorum* of *scolarium* nodig om zich van andere corporaties te onderscheiden, maar al in de 13e eeuw vindt men het woord soms absoluut gebruikt, als de context duidelijk maakt waar het om gaat, en tenslotte is *universitas* alleen voldoende om de onderwijscorporatie aan te duiden.

Het woord *studium* was in de 13e eeuw een gebruikelijke term zowel voor de universiteiten als voor andere onderwijsinstellingen. De toevoeging van het adjectief *generale* onderscheidt de universiteit van andere scholen.

De discussie over de exacte betekenis van de uitdrukking *studium generale* lijkt nog steeds niet definitief afgesloten. Denifle en Rashdall⁴ waren het op dit punt wel ongeveer eens, en de laatste vat het als volgt samen: in het begin is *studium generale* een vrij vage term, maar hij omvat in het algemeen drie karakteristieken: 1. de school trekt studenten die overal vandaan komen, van over de grenzen van een land of een streek – 2. het is een instelling voor hoger onderwijs die tenminste één van de hogere faculteiten (theologie, rechten, medicijnen) omvat – 3. er is een aanzienlijk aantal leraren. Rashdall vertaalt de uitdrukking *studium generale* met 'a school of general resort', hetgeen overeenkomt met Denifle's 'Lehranstalt für alle'. In het begin kon een universiteit zich deze titel zelf toeëigenen, maar in de loop van de 13e eeuw werd de stichting of de erkenning van een *studium generale* het monopolie van paus of keizer, waarmee een zekere betekenisverschuiving gepaard ging. Het werd een officiële benaming voor een universiteit die deze titel en de daarmee verbonden *licentia ubique docendi* (het

4) H. Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, ed. F.M. Powicke en A.B. Emden (3 delen), Oxford 1936.

recht om overal te onderwijzen)⁵ van paus of keizer had ontvangen. De oudste universiteiten, Bologna en Parijs, vroegen ook om deze officiële erkenning van hun status, die hun respectievelijk in 1291 en 1292 in pauselijke bullen werd verleend.

Deze theorie leek algemeen aanvaard, toen in 1942 Giuseppe Ermini⁶ met een geheel andere verklaring kwam. Het adjectief *generale* slaat volgens hem niet op het algemene, internationale karakter van de universiteit, maar op de universaliteit van de gezaghebbende instantie waar deze van afhing, d.w.z. de kerk of de keizer. De uitdrukking verwijst naar het begrip 'monarchia universale' en de universiteit is de officiële hogeschool van zo'n universeel gezag.

Maar Ermini werd slechts gedeeltelijk hierin gevolgd. Een meerderheid van de historici lijkt het eens te zijn over de opvatting dat *studium generale* in het begin een niet specifieke betekenis had, die pas tegen het einde van de 13 eeuw nauwkeuriger werd bepaald, toen de universiteiten deze titel en daarmee de *licentia ubique docendi* van paus of keizer probeerden te krijgen.

Vóór het verkrijgen van zo'n officiële erkenning werden de universiteiten wel door de juristen *studia generalia ex consuetudine* (op grond van gewoonte) genoemd, in tegenstelling tot de instellingen die dit statuut *ex privilegio* (door een privilege) hadden gekregen. De Spaanse universiteiten vormen een hoofdstuk apart: de Spaanse koningen stichtten *studia generalia* op eigen gezag, maar deze maakten geen aanspraak op universele geldigheid van hun graden en werden dan ook wel *studia generalia respectu regni* (voor wat het koninkrijk betreft) genoemd.

De uitdrukking *studium generale* is een technische term geworden, die niet de populariteit van *universitas* aan de ene kant en van het enkele *studium* aan de andere kant heeft gevonden. En aangezien *studium* altijd een algemene term voor iedere school is gebleven, is *universitas* uiteindelijk de specifieke omschrijving van de universiteit geworden.

2. De al eerder genoemde *licentia ubique docendi* (het recht om overal les te geven) is nauw verbonden met het begrip *studium generale*. Om precies te zijn, de uitdrukking zelf komt in de 13e eeuwse

5) Zie onder.

6) G. Ermini, *Il concetto di 'studium generale'*, in: *Archivio giuridico*, ser. V, vol. 7 (1942), pp. 3-24.

bronnen, voor zover ik weet, niet voor⁷. Maar het recht om te onderwijzen aan alle universiteiten zonder hernieuwd examen is eerst een natuurlijk uitvloeisel van het internationale gezag van de grote universiteiten zoals Bologna en Parijs, en wordt vervolgens, in de loop van de 13e eeuw, een privilege, verleend samen met de titel *studium generale*. De oude *licentia docendi*, in de 12e eeuw al verleend door de *scolasticus* of de *cancellarius* van een bisdom, krijgt zo een universele waarde, langs natuurlijke weg of opgelegd door paus of keizer, soms met bepaalde beperkingen⁸ en in elk geval niet altijd in de praktijk geaccepteerd.

3. *Facultas* is ook een woord dat in de moderne talen in dezelfde betekenis voortleeft: dat deel van een universiteit dat het onderwijs in één bepaalde discipline organiseert. Parijs had van het begin af aan vier faculteiten: de artes-faculteit, waar iedere student mee begon en die een algemene basis gaf, en de drie 'hogere' faculteiten, theologie, rechten en medicijnen, waartoe het diploma van de artes-faculteit toegang gaf. Maar dit aantal van vier is zeker niet algemeen. Bologna was voornamelijk een rechtenuniversiteit en stichtte pas in 1362 een afdeling theologie. Orléans functioneerde als het ware als faculteit van civiel recht in aanvulling op Parijs, waar het onderwijs in dit vak verboden was.

Aan het hoofd van een faculteit stond de vergadering van de *magistri actu regentes*⁹ en hun taak was het organiseren van de colleges, de examens, het toekennen van de graden, etc.

Facultas betekende in de 12e eeuw al vak of discipline en is vermoedelijk in een vroeg stadium (eerste helft 13e eeuw) door metonymie overgebracht van de discipline zelf op de groep van leraren die onderwijs gaven in één en hetzelfde vak en daartoe een soort bestuurlijke organisatie vormden.

4. *Natio* is een vrij eenvoudig begrip, maar de geschiedenis ervan is nogal ingewikkeld. Het woord betekent een vereniging van studen-

7) Men vindt bijvoorbeeld de formule: *ut quicumque magister ibi examinatus et approbatus fuerit in qualibet facultate, ubique sine alia examinatione regendi liberam habeat facultatem*.

8) Zo staat er bijv. in het privilege verleend aan Salamanca (1255) dat de *licentia* niet gold voor Parijs en Bologna.

9) Zie onder.

ten (en soms leraren) afkomstig uit eenzelfde streek, ontstaan om redenen van solidariteit en onderlinge steun tussen mensen die dezelfde taal spreken. Maar naar aantal, belang en aard verschillen de *nationes* sterk, aan de ene of de andere universiteit.

In Bologna zijn zij tegen het einde van de 12e eeuw ontstaan, vermoedelijk zonder al *nationes* genoemd te worden. Men heeft wel aangenomen dat de universiteit, of liever de twee universiteiten¹⁰, van Bologna zijn ontstaan uit een samensmelting van de *nationes*, maar er is ook een andere opvatting, namelijk dat een samenvoeging van de oudere *societates*¹¹ geleid heeft tot de vorming van de universiteiten, die zich op hun beurt weer in *nationes* splitsten.

In Parijs zijn de *nationes* volgens sommigen later ontstaan, misschien naar het model van Bologna. Het is ook mogelijk dat eenzelfde natuurlijk proces van onderlinge aaneensluiting tussen landgenoten gelijktijdig plaatsvond. Al in 1249 wordt het aantal van vier *nationes* genoemd. In Orléans had men tien *nationes*, in Oxford maar twee, en in Toulouse helemaal geen.

Het universitaire gebruik van het woord *natio* is ontstaan uit de betekenis 'land(streek) van oorsprong', die zich heeft uitgebreid tot een groep van mensen die een gemeenschappelijke oorsprong hebben. Overigens komt dit gebruik niet alleen in de universitaire context voor: men vindt het woord ook toegepast op vergelijkbare verenigingen van kooplieden in grote handelssteden.

5. *Collegium* heeft in de universitaire bronnen tenminste drie betekenissen. Ten eerste kan het woord de universiteit zelf aanduiden¹². Maar de twee voornaamste betekenissen zijn de *collegia doctorum* en de huizen die in het Engels nog steeds 'colleges' genoemd worden.

De *collegia doctorum* zijn organisaties van leraren in Bologna die zich al in het begin van de 13e eeuw verenigden in een soort examencommissies, die uitgroeiden tot ware *collegia*, misschien naar analogie van de colleges van rechters en advocaten in die stad. In Padua en Napels werden vergelijkbare colleges opgericht. In Parijs leek deze

10) De universiteit van de *Citramontani* (zij die afkomstig waren van beneden de Alpen) en die van de *Ultramontani* (zij van voorbij de Alpen).

11) De *societates* waren een soort contractuele verbintenissen tussen de *magister* enerzijds en zijn studenten of *socii* anderzijds.

12) Zo kunnen in de eerste helft van de 13e eeuw ook *societas* en *consortium* gebruikt worden in plaats van *universitas*.

organisatievorm minder noodzakelijk, omdat daar niet de studenten, maar de leraren de universiteit vormden. Toch ontstonden er, wellicht op voorbeeld van Bologna, dergelijke *collegia*, het eerst in de rechtenfaculteit.

Het andere gebruik van de term *collegium* moet geplaatst worden in de context van de huisvesting van de studenten. Dezen konden natuurlijk zelf een kamer huren, maar zij leefden vaak samen in zogenaamde *hospitia*, studentenhuizen onder leiding van bijvoorbeeld een *magister artium*, die het initiatief daartoe had genomen. Deze huizen worden in Engeland ook wel *aulae* genoemd. De huur die in deze huizen werd gevraagd, werd al heel vroeg vastgesteld door speciale commissies, de *taxatores hospitiorum*, die voor de helft uit burgers en voor de helft uit vertegenwoordigers van de universiteit bestonden.

Voor arme studenten was dit echter geen oplossing. Daarom werden door rijke lieden de zogenaamde colleges gesticht, huizen met een regelmatig inkomen, waarin studenten zonder geld onder leiding van een *prior* of *provisor* een soort gemeenschap vormden. De eerste 'colleges' werden gesticht in Parijs, en het meest bekende is waarschijnlijk dat van Robert de Sorbon, gesticht in 1257 en al spoedig 'Collège de Sorbonne' genoemd. Ook in Oxford en Cambridge vond dit systeem een wijde verbreiding.

In tegenstelling tot wat het gebruik van het woord 'college' of 'collegium' in de moderne literatuur over de universiteiten doet vermoeden, is het gebruik van de term in deze betekenis niet zo oud als de instelling zelf¹³. Dergelijke huizen heetten in het begin vooral *domus* (*pauperum scholarium*) en de vergelijkbare instellingen van de religieuze orden heetten *studia* of soms ook *domus* of *locus*. Pas in de tweede helft van de 13e eeuw begint het gebruik van *collegium* langzaam aan op te komen, het eerst, voor zover ik weet, voor de stichting van Robert de Sorbon.

6. *Bursa* is een term die in de universitaire context verschillende betekenissen heeft, die vaak slecht uit elkaar worden gehouden. Een *bursa* is om te beginnen de gemeenschappelijke kas van een studentenhuus, waarin ieder wekelijks een bijdrage voor zijn onderhoud stortte. Deze bijdrage werd zelf ook *bursa* genoemd. Aangezien

13) Zie mijn artikel *Collège, une institution avant la lettre*, in: *Vivarium* XXI,1 (1983), pp. 73-82.

de arme studenten in de 'colleges' gesubsidieerd werden door particulieren die het wekelijkse bedrag voor hun onderhoud verschaften, kreeg het woord *bursa* eveneens de betekenis 'subsidie' of 'beurs'. De term kan dus zowel contributie als beurs betekenen, naargelang de student zelf zijn onderhoud betaalde aan zijn *hospitium* of daarvoor een toelage kreeg van zijn 'college'.

Bovendien wordt *bursa* gebruikt in het belastingsysteem van de universiteit. Het bedrag dat een student bijvoorbeeld schuldig was voor een examen, werd uitgedrukt in *bursae* als rekeneenheid en men definieerde een *bursa* in die zin als dat bedrag dat een student voor zijn wekelijks onderhoud uitgeeft. Dat bedrag werd overigens door de student zelf onder ede opgegeven.

Ik moet eraan toevoegen dat ik de term *bursa* bijna uitsluitend gevonden heb in de bronnen van de universiteit van Parijs, wat de 13e eeuw betreft. In Engeland worden de wekelijkse onderhoudskosten en de daarop gebaseerde rekeneenheid in het algemeen *communa* of *communio* genoemd.

Een *bursarius* is in Parijs een student die een beurs krijgt om zijn wekelijks onderhoud te betalen. In Engeland daarentegen is het de beheerder van de gemeenschappelijke kas.

II. PERSONEN

1. *Magister*, *doctor* en *professor* waren alle drie in gebruik als benaming van de leraren. Het is moeilijk om de verschillen in het gebruik nauwkeurig vast te stellen. Ze hangen vermoedelijk samen met het verschil tussen de universiteiten enerzijds en daarbinnen tussen de faculteiten anderzijds. Zo spreekt men in het algemeen van een *magister artium*, maar de titel *magister* komt ook in de hogere faculteiten voor. In Bologna vindt men vaak *doctor legum* of *doctor decretorum*, maar ook (*utriusque juris*) *professor*, terwijl de uitdrukking *dominus legum* eveneens een zeer gebruikelijke titel is. Dikwijls staan bijvoorbeeld *magistri* en *doctores* naast elkaar, als waren het synoniemen.

Aangezien het onderscheid tussen deze termen in het universitaire gebruik mij nog niet duidelijk is, wil ik er hier niet verder op ingaan, evenmin als op de exacte betekenis en de vele facetten van de term *magister*, een zeer complex begrip dat tot nu toe onvoldoende is bestudeerd. Laat ik er alleen op wijzen dat iemand die aan de artes-faculteit is afgestudeerd en daarmee de titel *magister* heeft ont-

vangen, wel de *licentia docendi* heeft, maar daarom nog niet in de praktijk onderwijs hoeft te geven. Vandaar ook dat onderscheid wordt gemaakt tussen de *magistri (actu) regentes* en de *magistri non regentes*, d.w.z. tussen hen die inderdaad les geven en hen die alleen de titel hebben, maar geen post als leraar. Het woord *regere* in dit verband komt van de uitdrukking *scholas regere*, school houden of les geven, en duidt dus niet op bestuurlijke activiteiten¹⁴.

2. De *baccalaurei* (*baccalarii*, *bachellarii*, etc.) waren een bepaalde categorie studenten¹⁵, die na de eerste fase van hun studie een examen hadden afgelegd en die tijdens de tweede fase, leidend tot het doctoraat, ook met onderwijs werden belast. In de theologische faculteit werden zij later (in de 14e eeuw) onderverdeeld in verschillende graden, de (*baccalarii*) *biblici* of *cursores*, de *sententiarii* en de *formati*, d.w.z. zij die de Bijbel 'lazen' (op college), zij die de *Sententiae* van Petrus Lombardus behandelden en zij die al deel namen aan de disputen.

De oorsprong van het woord is niet helemaal zeker. In de 11e en 12e eeuw duidde het een bepaalde klasse landlieden aan, namelijk de jongeren die nog geen eigen land hadden. Zo kon de term waarschijnlijk ook in het algemeen 'jongere' of 'assistent-leerling' betekenen, en in die betekenis zou hij door de universiteit zijn overgenomen.

3. De *rector* en de *cancellarius* zijn de voornaamste personen in de universitaire wereld. Bologna had twee rectoren, omdat er twee universiteiten waren. De rector werd gekozen voor een zeer beperkte periode. In Parijs was de gekozen president van de vier *nationes* tegelijkertijd rector van de hele universiteit. De titel is waarschijnlijk ontleend aan de organisaties van stadsbesturen en corporaties van kooplieden, die in structuur overeenkwamen met de universitaire corporatie en waar eveneens de geconcentreerde macht van de organisatie in handen van één gekozen vertegenwoordiger werd gelegd.

In Oxford was de *cancellarius* rector van de universiteit. De *cancellarius* was oorspronkelijk een ambtenaar van de bisschop en niet

14) Wel zijn in sommige bestuurlijke lichamen alleen de *magistri regentes* vertegenwoordigd (in andere zowel de *regentes* als de *non regentes*).

15) Ik laat de termen *scolares* en *studentes*, de gebruikelijke benamingen voor studenten, terzijde.

van de universiteit, en in Parijs is hij dat ook gebleven: de vertegenwoordiger van de kathedraal die in naam van de bisschop controle uitoefende op de universiteit¹⁶. Maar in Oxford, waar geen kathedraal was, werd de *cancellarius* wel eerst gekozen, maar vervolgens door de paus benoemd aan het hoofd van de universiteit en combineerde zo de functies van kerkelijke controleur en rector.

4. Van het personeel van de universiteit kan ik alleen de *bedellus* noemen. Het woord is in de moderne talen bewaard gebleven en de functie van de pedel in de 13e eeuw verschilt niet wezenlijk van die van onze universiteiten. Wel hadden de middeleeuwse universiteiten meer dan één pedel. In Parijs bijvoorbeeld had iedere *natio* er twee, de *bedellus maior* en de *bedellus minor* of *subbedellus*. In Bologna waren er naast de twee *bedelli generales* een aantal *bedelli speciales*, een soort van dienaren van de professoren.

De term *bedellus* (*bidellus*, *pedellus*) komt uit de volkstaal, misschien van het oud-teutoonse 'bital' of 'butil', en bestond al vóór het ontstaan van de universiteit in de betekenis van een met bepaalde bevoegdheden beklede dienaar of meer specifiek een gerechtsdienaar.

III. ONDERWIJSMETHODEN EN CEREMONIEN¹⁷

1. De onderwijsmethoden aan de universiteit verschillen in wezen niet zo veel van de al in de 12e eeuwse scholen gebruikelijke methoden. De basis van het onderwijs is de *lectio*, het lezen, interpreteren en verklaren van teksten, natuurlijk van gezaghebbende auteurs. De interpretatie speelt zich af op drie niveaus: de *littera* of letterlijke verklaring (voornamelijk grammaticaal), de *sensus* of eigenlijke betekenis, en de *sententia* of diepere betekenis, de bedoeling van de auteur.

Al in de 12e eeuw werd bij het lezen van de teksten gebruik gemaakt van de *questio*: het stellen van een vraag naar aanleiding van de tekst en het beantwoorden daarvan volgens bepaalde regels. Onder invloed van de dialectica groeide deze methode uit tot een vrij gecompliceerd geheel en in de 13e eeuw werd de *questio disputata*, het dispuut naar aanleiding van een probleemstelling, een van

de meest beoefende onderzoeks- en onderwijsmethoden. Dikwijls zijn werken met de titel *Questiones disputate* de neerslag van een in de universiteit gehouden discussie, een *disputatio*, die door assistenten van de hoogleraar die het dispuut organiseerde, werd opgetekend (de *reportatio*) en vervolgens, meestal bewerkt door de hoogleraar zelf, gepubliceerd.

Dergelijke *disputationes*, waarbij de studenten konden opponeren, maar waar de hoogleraar uiteindelijk de belangrijkste argumenten pro en contra opsomde en een conclusie trok (de *determinatio*), werden regelmatig gehouden en maakten ook deel uit van het examen voor het doctoraat. Soms werden er ook disputen georganiseerd waarbij de hoogleraar op een willekeurige vanuit het publiek gestelde vraag volgens de dialectische methode antwoordde, de zogenaamde *questio quodlibetica* (-*alis*) of kortweg *quodlibet*. Deze vorm van dispuut zou pas in de loop van de 13e eeuw zijn ontstaan.

2. Als een student zijn doctorsexamen had gedaan en de *licentia docendi* had gekregen (en dus *licentiatus* heette), werd hij opgenomen in het corps van de hoogleraren. De plechtigheid waarbij dit gebeurde was de *inceptio*. De nieuwe doctor hield een dispuut (of twee disputen) in aanwezigheid van de hele faculteit, kreeg van de *cancellarius* de tekenen van zijn waardigheid (waaronder de baret) en gaf tenslotte een feest. Het woord *inceptio* komt van *incipere*, d.w.z. beginnen zelf als doctor op te treden. In feite lijkt de *inceptio* min of meer overeen te komen met onze promotie, terwijl het licentiaatsexamen correspondeert met ons doctoraal examen. Alleen schijnt de *inceptio* dikwijls niet veel meer dan een formaliteit te zijn geweest.

Het begin van een nieuwe doctor werd soms, in bepaalde universiteiten, ook *principium* genoemd, maar deze term schijnt soms slechts een onderdeel van de *inceptio* aan te duiden en kan ook gebruikt worden voor het eerste college van een *baccalarius*.

De *introitus* tenslotte is vermoedelijk, net als *principium*, de inleiding van de *baccalarius* op zijn colleges over de Bijbel of de *Sententiae*.

Het is duidelijk dat een aantal belangrijke termen zeer gebrekkig of in het geheel niet behandeld zijn (*repetitio*, *resumptio*, etc.) en ik wil er nogmaals op wijzen dat mijn opmerkingen over de categorieën II en III niet op eigen onderzoek berusten. Hierin zal in de komende jaren verandering worden gebracht.

¹⁶ Deze functie werd in Bologna uitgeoefend door de *archidiaconus*.

¹⁷ Deze categorie zal hier meer dan summier behandeld worden, omdat ik hiervan alleen nog maar ruw materiaal tot mijn beschikking heb.

A. FRANK-VAN WESTRIENEN

STELLING ONDER VUUR

In het eerste nummer van dit bulletin is een 'Leidse' stelling vanuit Nijmegen en vanuit Rotterdam onder vuur genomen. De aanval leek onheilspellend, maar overgave zonder meer is oneervol en getuigt bovendien van weinig geloof in de eigen goede zaak. Dus volg hier een poging tot verweer.

De aangevochten "stelling", die voorkomt in mijn proefschrift over de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw, betreft het onderscheid, daar gemaakt, tussen twee typen van buitenlandse reizigers, studenten en touristen¹. Met het maken van onderscheid tussen twee typen van *reizen*, de peregrinatio academica of academiereis en de Groote Tour of educatiereis, betuigen beide opponenten hun instemming, maar aan het einde van hun artikel maken zij toch weer groot voorbehoud.

Hun bezwaar tegen differentiatie van reizigers – een bezwaar dat getuigt van een fundamenteel verschil van opvatting over de betekenis der educatiereis – is gebaseerd op de spil-functie van buitenlandse universiteiten in de peregrinatie van studenten; een sleutelpositie die zij deze centra van wetenschap ook toekennen ten aanzien van de tourist, mede krachtens reisverslagen die in 'De Groote Tour' zijn besproken. Ter illustratie van hun visie analyseren de auteurs de buitenlandse peregrinatie van Noordbrabantse studenten die op grond van hun universitaire inschrijving, als "goed en genoegzaam criterium voor een studie- en/of educatiereis", voor dit onderzoek in aanmerking kwamen.

Maar om nu uitkomsten van dit onderzoek over de Noordbrabantse academiereis te transponeren op *de* educatiereis (dat moet toch wel slaan op jongeren uit alle Zeven Provinciën der Republiek),

1) A. Frank-van Westrienen, *De Groote Tour. Tekening van de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw*. Proefschrift Leiden (Amsterdam 1983).

lijkt mij bedenkelijk. En wanneer op basis van vermeende nauwe correlatie tussen educatiereis en universiteit het bestaansrecht van de tourist wordt betwist, dan acht ik de bewijsvoering niet overtuigend. Ook al niet, omdat het uitgangspunt van onderzoek, de immatriculatie, bijdraagt tot vertekening van de Groote Tour als geheel, van de Giro in het bijzonder en voorbijgaat aan het voortbestaan van de educatiereis in de achttiende eeuw.

Een student is een student, is een student – zo denken misschien, Gertrude Stein parafraserend, de bezwaarde opponenten; om het even of het jongmens zijn neus heeft in de Pandecten, een manuscript afschrijft, dan wel 's werelts 'Wonder Boeck' op zak heeft. In zijn algemeenheid valt tegen deze gedachtengang niets in te brengen; in principe zijn academiereis, geleerdenreis en educatiereis alle drie buitenlandse leer-gangen. Maar dat impliceert nog niet dat, zoals bij de peregrinatie der studenten, ook de reis van geleerden en touristen om buitenlandse universiteiten cirkelt². De betrouwbaarheid van feitelijke data over immatriculatie en promotie aan buitenlandse universiteiten, óók door touristen, is niet in het geding. Die gegevens zijn in 'De Groote Tour' in het volle schijnlicht gezet; echter niet ten bewijze van universitaire studie, maar om, aan de hand van reis-journalen en -brieven, het incidentele en bijkomstige van die contacten te belichten³. Het secundaire belang van hun bemoeienissen met universiteiten blijkt ook duidelijk uit de manier waarop touristen hun 'tourkien' door Engeland maakten, met ééndaagse excursies naar Oxford en Cambridge, de Duitse landen vanaf 1618 slechts als transit-gebied beschouwden en tijdens hun Giro door Italië als regel verre bleven van de universiteit.

Toch kreeg ook de tourist een – welomschreven – taak mee. Zijn leeropdracht, hem door 'ouders en opvoeders' meegegeven, luidde: verwerving van "kennisse en verstant" van mens en maatschappij in den vreemde. Die kennis en dat inzicht vermag de universiteit hem echter niet bij te brengen; scholing in 'moderne' talen, in land- en volkenkunde in de ruimste zins des woords, in rechtspraak en be-

2) Omdat zinspeling op nog verdergaande differentiatie onder peregrinanten vraagt om nieuwe moeilijkheden, lijkt het geraden om jonge geleerden op reis als Johannes Meursius, Thomas Erpenius, Isaac Vossius, Nicolaas Heinsius, Samuel Tennulius, Laurentius Th. Gronovius en hun consorten hier verder buiten beschouwing te laten en het verweer te concentreren op verdediging van tourist en educatiereis.

3) Frank-van Westrienen, *De Groote Tour*, 140-151.

stuur, moet hij elders zoeken⁴.

Daar komt nog bij – en dat is, gelet op zijn sociale afkomst en zijn maatschappelijke bestemming, minstens even belangrijk – dat van de tourist ook aanpassing en navolging van de beschaving der "gesleepte volken" van Europa werd verwacht.

Ter verwerving van die kennis en beschaving kon de tourist zich gemakkelijker en veelal langer reizen permitteren dan de student, omdat hij behalve het voorrecht van zijn sociale standing ook dat van financiële middelen genoot.

Waren de reizigers eenmaal terug in eigen land, dan liepen hun wegen uiteen. De student bracht zijn kennis in praktijk door vakbeoefening en droeg zijn wetenschap uit in de *Respublica literaria*. Voor de tourist was, in bestuur van stad en land, te velde of in de diplomatie, een dienende taak van het Ghemeene Best weggelegd.

En zo zijn tourist en student, op reis in beginsel elkaars gelijke, naar opdracht, programma en bestemming verschillend. Differentiatie lijkt mij daarom alleszins verantwoord en zelfs wenselijk. Immers, het accentueren van beider eigen-geaardheid brengt meer lijn, kleur en diepte in de kenschetsing van academiereis en educatiereis, van student en van tourist.

Natuurlijk is, ook met dit verweer, het laatste woord nog niet gezegd. De 'Groote Tour' heeft geen andere pretentie dan die van een bruikbare werktekening. Nader onderzoek van allerlei aspecten is nodig, óók betreffende de academiereis. Het is te hopen dat de resultaten een vreedzame coëxistentie van student en tourist wettigen.

Antwoord van de Auteurs:

Mevrouw dr. A. Frank-van Westrienen heeft zeker gelijk, waar zij op genuanceerde wijze het legioen reizigers uit de 17e en 18e eeuw categoriseert en verschillende accenten onderscheidt in het hoofddoel van de reis. Wij kunnen haar betoog echter niet onderschrijven, zodra zij, zonder duidelijk bewijsmateriaal, de stelling poneert dat de educatiereis tot een andere carrière predisponeert dan de academiereis. Kwantitatief onderzoek wijst vooralsnog in een andere richting: Onderscheid betekent nog geen scheiding. Wij hopen hierop in ander verband nog terug te komen.

H.B. en W.F.

Hiermee wenst de redactie de discussie voorlopig af te sluiten.

4) *Ibid.*, 151-202.

AANKONDIGINGEN VAN NIEUWE BOEKEN

Gedenkschriften van Prof. Mr. R.P. Cleveringa betreffende zijn gevangenschap in 1940-1941 en 1944, uitgegeven door L.E. van Holk en I. Schöffer. [Studies over de geschiedenis van de Leidse Universiteit, 1]. E.J. Brill/Universitaire Pers Leiden, Leiden 1983, 176 blz. ISBN 90 04 07092 3.

De Gedenkschriften behelzen een zorgvuldig verslag van Cleveringa's ervaringen tijdens zijn internering, eerst in Scheveningen en later in Vught. Hij vertelt over zijn relaties met medegevangenen en bewakers, over zijn bezorgdheid voor zijn gezin, over zijn Leidse vrienden en de universiteit. Het is een sober en ingehouden relaas van een zeer rechtschapen mens in zijn ontmoeting met het systeem van onfatsoen, willekeur en rechtsverkrachting van de bezetter. Het boek is geïllustreerd en voorzien van een inleiding, annotaties en een register.

Een Universiteit herleeft: Wetenschapsbeoefening aan de Leidse Universiteit vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw, uitgegeven door W. Otterspeer. [Studies over de geschiedenis van de Leidse Universiteit, 2]. E.J. Brill/Universitaire Pers Leiden, Leiden 1984, VI + 139 blz. ISBN 90 04 07059 1.

Na een inleiding (van 9 blz.) door W. Otterspeer bevat deze bundel de volgende bijdragen: G.J. Hoenderdaal, Het modernisme in Leiden; C.M.J. Sicking, Cobet; W. Otterspeer, De Leidsche School: De leerstoel vaderlandse geschiedenis, 1860-1925; R. Feenstra, De beoefening van de rechtsgeschiedenis aan de Leidse Universiteit van rond 1875 tot rond 1925; H. Beukers, Groei en ontwikkeling: De Leidse faculteit der geneeskunde in het derde kwart der negentiende eeuw; J.L. Oosterhoff, De opkomst van een 'Vaderlandsche Natuurkunde' aan de Leidse Universiteit in de tweede helft van de negentiende eeuw; L. Byvanck-Quarles van Ufford, De archeologie aan de Leidse Universiteit (van eind 19e tot midden 20e eeuw).

P.A.M. Geurts, *Voorgeschiedenis van het Statencollege te Leiden, 1575-1593*. [Studies over de geschiedenis van de Leidse Universiteit, 3]. E.J. Brill/Universitaire Pers Leiden, Leiden 1984, 103 blz. ISBN 90 04 07131 8.

Op 6 oktober 1592 werd het Statencollege te Leiden geopend met redevoeringen van secretaris Jan van Hout en regent Joannes Cuchlinus. Eerder waren twee pogingen een dergelijk college op te richten mislukt. Petrus Hackius (1578-1579) kwam niet verder dan onderhandelingen over het bewoonbaar maken van het Cellebroedersklooster, dat het college moest gaan huisvesten. De poging van Volcker Westerwolt (1579-1588) strandde eveneens. Er namen wel studenten hun intrek in het gebouw, maar de Hollandse steden

kwamen hun verplichting bursalen te sturen niet na. In de periode 1589-1592 werd een nieuwe opzet uitgewerkt. De Staten van Holland financierden herstel en nieuwbouw van de huisvesting en stelden kapitaal beschikbaar voor het onderhoud van 30 bursalen. De Hollandse steden mochten kandidaten selecteren.

Margreet Ahsmann en R. Feenstra (met medewerking van R. Starink), *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Leidse Universiteit tot 1811*. [Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap, samengesteld in opdracht van de Commissie voor de uitgave van de Geschiedenis der Nederlandse Rechtswetenschap van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Deel VII: Bibliografie Nederlandse rechtswetenschap tot 1811, Afl. 1]. Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, Amsterdam-Oxford-New York 1984, 378 blz. ISBN 0 4448 5603 X.

Dit werk vormt de eerste aflevering van een bibliografie die voor de periode tot 1811 groten-deels in de plaats moest treden van de nog ontbrekende gedeelten van de sinds 1937 verschijnende 'Geschiedenis der Nederlandsche Rechtswetenschap'. Voor de universiteits-geschiedenis is het van belang dat deze bibliografie niet is ingedeeld naar de alfabetische volgorde van de namen der juristen, doch naar de universiteiten waaraan dezen verbonden zijn geweest. Van het deel betreffende Leiden kan ook buiten de kring der rechtshistorici profijt getrokken worden, omdat enkele behandelde auteurs naast juridische tevens andere geschriften hebben doen verschijnen en deze geschriften volledig zijn opgenomen. Er worden zgn. 'short titles' gegeven, maar in de inhoudsbeschrijving vindt men bijvoorbeeld wel de namen van de personen aan wie de werken gedediceerd zijn en van wie lofdichten e.d. zijn afgedrukt; deze gegevens worden ontsloten in een register van persoonsnamen. Voor elke auteur worden in het kort de levensdata (inclusief universitair curriculum) opgesomd. Voor elke editie wordt de vindplaats van het beschreven exemplaar vermeld; voor de ruim 1160 uitgaven wordt naar 21 Nederlandse en 81 buitenlandse bibliotheken verwezen.

Boerhaave's Orations. Translated with Introduction and Notes by E. Kegel-Brinkgreve and A.M. Luyendijk-Elshout. [Published by the Sir Thomas Browne Institute, New Series, No. 4]. E.J. Brill, Leiden 1983.

Engelse vertaling van acht academische redevoeringen van Herman Boerhaave 1668-1738, voorzien van aparte inleidingen en annotaties. Er is ruim aandacht besteed aan de retorische opzet en samenstelling van de oraties. Boerhaave's eerste academische redevoering, die handelt over Epicurus en het hoogste goed, is nog niet eerder in druk verschenen.

AANKONDIGING VAN EEN CONGRES

Sixth International Congress of neo-Latin Studies
Wolfenbüttel, August 12 - 16, 1985

The Sixth Congress of the International Association for neo-Latin Studies (IANLS) will take place at Wolfenbüttel, W. Germany, through the kindness of the Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, and the Wolfenbütteler Arbeitskreis für Renaissanceforschung, from

Monday August 12 to Friday August 16, 1985.

The Congress will be open to all members of the IANLS in good standing, and to scholars who wish to join the Association. For further information interested persons are asked to write to Professor Dr. Walther Ludwig, Universität Hamburg, Institut für Griechische und Lateinische Philologie, Von-Melle-Park 6, D-2000 Hamburg 13, BRD.

In order to give the sessions thematic coherence the Executive Committee has decided to establish a number of seminars of two hours' duration. It is planned that one or more papers will be given in these seminars in order to encourage discussion. Possible topics could be:

Lyric poetry and the classical tradition; Drama, esp. Jesuit Drama; Epigraphy, and Latin in Daily Life; Latin in school; Epistolography; From manuscript to book; History of law, medicine, science; More and Fischer; Praise of the city.

The Executive Committee asks members and prospective members of the Association in which seminars they are interested and in which seminars they are willing to assume responsibilities for presenting papers or for participating in the discussion. Offers of papers (of 20 minutes' duration) to be given in sessions not organised as seminars are also invited. Proposals should contain, besides the title of the seminar and/or paper, a short summary, and should be sent to Professor Dr. Walther Ludwig, Universität Hamburg, Institut für Griechische und Lateinische Philologie, Von-Melle-Park 6, D-2000 Hamburg 13, W. Germany, **not later than May 1, 1984.**

HILDE DE RIDDER-SYMOENS

BIBLIOGRAFISCH OVERZICHT
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN
1982-1983

In 1978 verscheen de eerste aflevering van *The History of European Universities. Work in Progress and Publications* onder redactie van J.M. Fletcher (Univ. Birmingham, Engeland). Dit internationaal bibliografisch overzicht van de publicaties verschenen in 1977 werd en wordt verder nog samengesteld door de nationale vertegenwoordigers van de *International Commission for the History of Universities*. Thans is deel 5 over het jaar 1981 ter perse.

Gezien de vertraging waarmee deze bibliografie te kampen heeft, leek het de redactie van *Batavia Academica* wenselijk om in elke aflevering van dit tijdschrift een bibliografisch overzicht te geven van de recentste publicaties die betrekking hebben op de Lage Landen. Op deze wijze kunnen de leden van de Werkgroep *Batavia Academica* sneller kennis nemen van de verschenen publicaties. Deze titels worden nadien opgenomen in *The History of European Universities*. Aangezien dit slechts zeer recent beslist werd en men onmiddellijk wilde starten zal dit overzicht uiteraard onvolledig zijn. Het leek echter wenselijk toch van start te gaan. Aanvullingen voor de jaren 1982 en 1983 zullen in volgende nummers opgenomen worden.

Het is niet steeds gemakkelijk om snel publicaties te achterhalen die verschenen zijn in plaatselijke tijdschriften, gelegenheidsbundels of *Libri amicorum*. Ik zou dan ook een oproep willen doen tot de lezers van *Batavia Academica* om me de exacte referenties mee te delen van hun publicaties. Dit zal de exhaustiviteit van deze bibliografie aanzienlijk verhogen. Ze kunnen referenties zenden naar H. de Ridder-Symoens, Rijksuniversiteit Gent, Fakulteit Letteren en Wijsbegeerte, Blandijnberg 2 - B 9000 Gent.

ALGEMEEN

1. K. van Berkel, 'Intellectuals against Leeuwenhoek: Controversies about the Methods and Style of a Self-taught Scientist', *Antoni van Leeuwenhoek 1632-1723*, eds. L.C. Palm en H.A.M. Snelders (Amsterdam 1982) 187-209.
2. K. van Berkel, 'Wetenschapsgeschiedenis en Universiteitsgeschiedenis nieuwe stijl', *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek* 5 (1982) 89-95.
 Bespreking van W.Th.M. Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués 1575-1814* (Amsterdam 1981).
3. W. Frijhoff, 'Wetenschap, beroep en status ten tijde van de Republiek: de intellectuel', *ibidem* 6 (1983) 18-30.
4. J. Paquet, 'Coût des études, pauvreté et labeur: fonctions et métiers d'étudiants au moyen âge', *History of Universities* 2 (1982) 15-52.
5. J. Paquet, 'L'immatriculation des étudiants dans les universités médiévales', *Pascua Mediaevalia. Studies voor Prof. Dr. J.M. De Smet*, (Mediaevalia Lovaniensis Series I/Studia X; Leuven 1983) 159-170.

AMSTERDAM

6. *Catalogus bij de tentoonstelling 'Twee helden die der dingen diept en steilt' afpeilen* (Amsterdam 1982). Zie nr. 8.
7. C.L. Heesakkers, 'The Amsterdam Professors and other Friends of Johannes Blasius. The Album Amicorum of Johannes Blasius, Amsterdam, University Library, ms. V 50', *LIAS* IX (1982) 179-232. Periode 1658-1672.
8. C.L. Heesakkers, C.S.M. Rademaker, F.F. Blok, 'Vossius en Balaeus. Twee helden die der dingen diept en steilt' afpeilen: Het Athaeneum Illustre en zijn eerste hoogleraren (Amsterdam 1982).

DEVENTER

9. W. Frijhoff, 'Deventer en zijn gemiste universiteit. Het Athaeneum in de sociaal-culturele geschiedenis van Overijssel', *Overijsselse Historische Bijdragen* 97 (1982) 45-79.

FRANEKER

10. M.H.H. Engels, 'Bibliothecaris Amama aan curator Saeckma over de Franeker Universiteitsbibliotheek', *De Vrije Fries* 63 (1983) 34-43.
 Brief dd. 6-4-1626. Handelt onder meer over het aquisitiebeleid van de Academiebibliotheek.

LEIDEN

11. M. Ahsmann, 'Willem de Groot (1597-1662) en zijn studie te Leiden in het licht van zijn broer Hugo', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 50 (1982) 371-401.

12. A. Dewitte, 'B. Vulcanius Brugensis. Hooglerarenambt, Correspondenten, Edita', *Sacris Erudiri* 26 (1983) 311-362.
Prof. Grieks te Leiden 1581-1614.
13. R. Feenstra, 'Jacobus Maestertius (1610-1658). Zijn juridisch onderwijs in Leiden en het Leuvense disputatiesysteem van Gerardus Corselius', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 50 (1982) 297-335.
14. P.A.M. Geurts, 'Voorgeschiedenis van het Statencollege te Leiden 1575-1593', *LIAS* X (1983) 1-103.
15. L.E. Holk en I. Schoeffer (eds.), *Gedenkschriften van Prof. Mr. R.P. Cleveringa betreffende zijn gevangenschap in 1940-1941 en 1944*, (Leiden 1983).
Prof. handelsrecht en burgerlijk procesrecht te Leiden van 1927-1958.
16. P.J. Idenburg, *De Leidse Universiteit tegen nationaal-socialisme en bezetting*, (Leiden 1982).
17. E. Kegel-Brinkgreve en A.M. Luyendijk-Elshout (eds.), *Boerhaave's Orations* (Publications of the Sir Thomas Browne Institute, Leiden New series 4; Leiden 1983).
Prof. te Leiden in de medische faculteit 1725-1738 voor botanica, scheikunde en geneeskunde.
18. F. Postma en A. Krikke, 'Bernardus Schotanus (1598-1652). Een schets van zijn rechtsgeleerd onderwijs aan de hand van een aantal onder zijn leiding verdedigde disputationes exercitii gratia', *Freonen om Ds. J.J. Kalma binne* (Jubilee-volume for the Rev. J.J. Kalma), (Ljouwert/Leeuwarden 1982) 285-301.

Prof. te Leiden in de juridische faculteit 1641-1652.

LEUVEN

19. L. Ceyssens, 'La cinquième des propositions condamnées de Jansénius: sa portée théologique', *Jansénius et le jansénisme dans les Pays-bas. Mélanges Lucien Ceyssens*, eds. J. van Bavel-M. Schrama (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 56; Leuven 1982) 39-53.
Jansenius was professor theologie te Leuven 1618-1631.
20. L. Ceyssens, 'Le "Saint Augustin" du XVIIe siècle: l'édition de Louvain (1577)', *XVIIe siècle* 34 (1982) 103-120.
Rol van de Leuvense professoren in de theologie, Thomas Gozaeus en Johannes Molanus.
21. L. Ceyssens, 'Les voies détournées dans l'histoire du jansénisme', *Jansénius et le jansénisme* [cf. nr. 19] 11-26.
Betreft onder meer de universiteit van Leuven.
22. E. de Maesschalck, 'Collegemaaltijden te Leuven ten tijde van Erasmus', *Alumni Leuven* 13.2 (1982) 12-16.
23. R. Mau, 'Rationis Latomianae pro incendiariis Lovaniensis scholae sophistis redditae, Lutheriana confutatio', *Martin Luther, Studienausgabe*, ed. H.-U.

Delius, dl. II (1982) 405-519.

Betreft de veroordeling van M.L. door de Leuvense universiteit.

24. A. Meulemans, *Farmaceutisch onderwijs te Leuven van 1794 tot 1968*, (Leuven 1982).
25. G. de Neef, 'De toelating van meisjesstudenten tot de Leuvense Universiteit', *Onze Alma Mater* 37 (1983) 67-79.
Anno 1920.
26. E. Put, 'De hervorming van het Leuvense H. Drievuldigheidscollege in 1755', *Onderwijs en Opvoeding in de Achttiende Eeuw / Enseignement et Education dans les Pays-Bas au XVIIIe siècle*, (Maarssen-Amsterdam 1983) 85-92.
College voor middelbaar onderwijs maar verbonden aan de Leuvense universiteit.
27. A. Ramaekers, 'De Kruisheren en de Leuvense Universiteit', *Clairlieu* 40 (1982) 25-136.
28. R. Robaye, 'Gabriel Mudée et l'enseignement du droit romain à l'université de Louvain au XVIe siècle', *Association des historiens de Louvain. Résumés des mémoires de licence en histoire* 5 (1982) 16.
29. J. Roegiers, 'Les théologiens de Louvain contre l'Edit de Tolérance (1781-1782)', *La Tolérance civile*, ed. R. Crahay (Etudes sur le XVIIIe siècle, extra ser. 1; Brussel 1982) 69-78.
30. J. Walgrave, 'l'Augustinus de Jansénius', *Jansénius et le jansénisme* [cf. nr. 19] 27-38. Zie ook nr. 13.

ROTTERDAM

31. M.J. Petry, *Wijsbegeerte in Rotterdam in beden en verleden* (Leiden 1982).

UTRECHT

32. F. Schenk, 'De Utrechtse School: de geschiedenis van de Utrechtse psychologie tussen 1945 en 1965', *Utrechtse Historische Cahiers* 3.2 (1982) 1-66.

NEDERLANDERS IN HET BUITENLAND

33. P. Trio, 'De statuten van de laat-middeleeuwse clericale Onze Lieve-Vrouwbroederschap van de studenten van Parijs en Ieper', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* 148 (1982) 91-141.

VERSLAG van de oprichtingsvergadering van de Nederlandse Werkgroep Universiteitsgeschiedenis, in het Botanisch Laboratorium, Lange Nieuwstraat te Utrecht, op maandag 3 oktober 1983, te 14.30 uur.

Aanwezig (32): M.J.A.M. Ahsmann, M. van der Auwera, J. van den Berg, G.C.J.J. van den Bergh, H. Beukers, C.H. Bezemer, J.A.H. Bots, A.M.M. Canoy-Olthoff, J.A. van Dorsten, M. Evers, R. Feenstra, W.Th. M. Frijhoff, M. Groen, D. Haks, C.L. Heesakkers, J. Heniger, M.A.M. van Hoorn, G.Th. Jensma, H.W. Luttikholt, A.M. Luyendijk-Elshout, G.H.M. Posthumus Meyjes, F. Postma, A.W. Reinink, H. De Ridder-Symoens, C.M. Ridderikhoff, J. Scheurkogel, F.R.H. Smit, T.J. Veen, R.P.W. Visser, E.G.E. van der Wall, E.H. Waterbolck, O. Weijers.

Bericht van verhindering ontvangen van: K. de Clerck, A.E. Cohen, A. Frank-van Westrienen, Th.J. Meijer, J. Sperna Weiland.

Feenstra (voorzitter) opent de vergadering en heet alle aanwezigen van harte welkom. Onder verwijzing naar de circulaire van de initiatiefnemers (Bots, Feenstra, Frijhoff) stelt hij voorop dat de te vormen werkgroep een interdisciplinair gezelschap dient te vormen, waarin zoveel mogelijk aspecten van de universiteitsgeschiedenis een plaats zullen krijgen. Hij meent dat al te formele organisatievormen schadelijk werken. Daarom wordt voorgesteld een meer informeel forum voor alle geïnteresseerden in de geschiedenis van het Nederlands hoger onderwijs op te richten in de vorm van een werkgroep, die met een zekere regelmaat bijeen zal komen met het oog op onderlinge contacten en wederzijdse informatie. Om dat tweede doel zo goed mogelijk te kunnen bereiken stellen de initiatiefnemers tevens de uitgave van een informatiebulletin voor, waarin nieuws van de werkgroep, artikelen van meer algemeen belang, inventarisatie van lopend onderzoek, informatie over congressen, symposia en recente publicaties en eventueel een vragenrubriek zouden kunnen worden opgenomen. Daarop presenteert de voorzitter het proefnummer van dit informatiebulletin, door de initiatiefnemers voorbereid, en onder de titel *Batavia Academica* gedrukt. Hij legt er de nadruk op dat de uitgever (A.P.A. Holland University Press) dit nummer gratis heeft verzorgd.

Bots licht de inhoud van het bulletin nader toe en deelt mede dat het redactiesecretariaat op het Instituut voor Intellectuele Betrekkingen (KUN) zal worden gevoerd.

Frijhoff legt uit dat de organisatie van periodieke bijeenkomsten en uitgave van een bulletin enige onkosten meebrengen, die naar berekening van de initiatiefnemers afdoende bestreden kunnen worden met een jaarlijkse contributie van f 25,- (f 17,50 voor studenten). Hij deelt mede als penningmeester een rekening geopend te hebben bij de Amro-bank, Coolsingel, Rotterdam (no. 42.60.49.519 t.n.v. Stichting Batavia Academica; giro van de bank: 3016). De contributie loopt vanaf het jaar 1984.

De *voorzitter* preciseert op vragen van de aanwezigen dat de naam 'Batavia' voor geheel huidig Nederland staat, en dat de werkgroep zich zowel met het hoger onderwijs in Nederland als met de Nederlandse studenten en docenten in het buitenland zal bezighouden. Overigens staat het lidmaatschap voor alle niet-Nederlanders zonder enig onderscheid open; enkelen zijn trouwens in de zaal aanwezig. Wat de beperking tot het huidige Nederland betreft merkt *Feenstra* op dat nationale organisatievormen gewoonlijk soepeler blijken te functioneren dan internationale. Bovendien wordt hierdoor aansluiting vergemakkelijkt bij de bestaande internationale organisaties, die ook alle van nationale basisstructuren uitgaan (International Commission for the History of Universities; International Standing Conference for the History of Education).

Naar aanleiding van de vraag in hoeverre de werkgroep aansluiting kan vinden bij de S.H.O. merkt *Bots* op dat de S.H.O. via haar werkgemeenschappen mogelijkheden biedt werkgroepen te vormen, ter voorbereiding van onderzoeksplannen. De werkgroep die thans wordt opgericht stelt zich daarentegen iets geheel anders ten doel: uitwisseling van ideeën, contacten en informatie.

Ten aanzien van de inhoud van het bulletin wordt uitgelegd dat dit laatste geen verdubbeling van reeds bestaande tijdschriften (b.v. *History of Universities*) bedoelt te zijn, noch taken wil vervullen die reeds door anderen uitmuntend worden verricht (b.v. de inventarisatie van lopend onderzoek en nieuwe publicaties in het jaarlijks verschijnend bulletin *The History of European Universities. Work in Progress and Publications*, waarvan de rubriek betreffende Nederland en België door mevr. De Ridder-Symoens wordt verzorgd). *Batavia Academica* bedoelt een contactorgaan te zijn voor de leden van de werkgroep en dient voor hen relevant nieuws te bevatten; eventuele artikelen behoren dan ook door hetzij een thema van algemeen belang, hetzij een brede opzet, hetzij methodologische innovatie gekenmerkt te worden. Het is niet de bedoeling losstaand, kleinschalig

detailonderzoek in het bulletin te publiceren. Wat de te publiceren inventarisatie van lopend onderzoek betreft, staat de initiatiefnemers een korte presentatie voor ogen die niet alleen de titel van het onderzoek geeft (zoals in bovengenoemd Engelstalig bulletin), maar ook een omschrijving van doel, methode en voornaamste kenmerken ervan. Wanneer op de vraag van de voorzitter geen verdere vragen bij de aanwezigen blijken te leven, laat de penningmeester een presentielijst rondgaan met het verzoek tevens aan te geven of men betalend lid wil worden. Bij inlevering van de lijst blijken alle aanwezigen zich als lid te hebben opgegeven.

Om 15.00 uur houdt *mevr. De Ridder-Symoens* een korte voordracht over de algemene kenmerken van de peregrinatio academica in Europa van de 13de tot de 18de eeuw.

Om 15.30 uur presenteren *Bots* en *Frijhoff* (bij monde van laatstgenoemde) een onderzoek naar de peregrinatio academica van de Noordbrabantse studenten tussen 1550 en 1750. Beide voordrachten leiden tot een geanimeerde discussie onder de aanwezigen. De tekst van de voordrachten, reeds in het bulletin *Batavia Academica* gepubliceerd, wordt ter vergadering uitgereikt.

De *voorzitter* vraagt tenslotte welke periodiciteit voor de vergaderingen van de werkgroep gewenst wordt geacht. Het bulletin zal tweemaal in het jaar verschijnen, in dunnere vorm dan het eerste nummer, dat als dubbelnummer is uitgebracht. De volgende aflevering is voor het voorjaar 1984 gepland. Na enige discussie over de wenselijkheid om in het begin frequent bijeen te komen wordt als datum voor de volgende vergadering maandag 2 april 1984 (om 14.00 uur) vastgesteld, wederom in Utrecht. Daarna zal het vraagstuk van de frequentie opnieuw worden gezien.

Om 16.30 uur sluit de voorzitter de vergadering, waarna de aanwezigen tot 17.00 uur op informele wijze de contacten voortzetten onder het genot van een drankje.

REDACTIONEEL BERICHT

In aflevering 2 van jaargang II (1984) zal een volledige lijst van de op dat ogenblik ingeschreven leden van de werkgroep worden opgenomen. Tevens zal dan bij wijze van voorbeeld de omschrijving van enige onderzoeksprojecten van leden van de werkgroep worden gepresenteerd.

TIJDSCHRIFT VOOR THEORETISCHE GESCHIEDENIS

Driemaandelijks uitgave van het Instituut voor Theoretische Geschiedenis
Universiteit van Amsterdam

Sedert Jan Romein de theoretische geschiedenis in Nederland introduceerde en vervolgens onderbracht in het Instituut voor Theoretische Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam, is dit specialisme ook internationaal steeds meer in de belangstelling komen te staan. Deze toegenomen behoefte aan onderzoek naar de grondslagen en de geschiedenis van het eigen wetenschapsgebied, maakt deel uit van een algemene tendentie die ook in andere wetenschappen is waar te nemen.

De theoretische geschiedenis, zoals die door de redactie van het tijdschrift *THEORETISCHE GESCHIEDENIS* (opgericht 1974) wordt voorgestaan, heeft een duidelijk empirisch karakter. De redactie is van mening dat de waarde van de theoretische geschiedenis vooral wordt bepaald door de mate waarin haar resultaten, direct of indirect, ter ondersteuning kunnen dienen van het praktisch onderzoek.

Het tijdschrift bevat, naast *artikelen* en *boekbesprekingen*, een uitvoerige *bibliografie*, ook van *tijdschriftartikelen*, op de volgende gebieden:

- theorie (en filosofie) der geschiedenis
- methodologie
- geschiedenis van de historiografie
- ideeëngeschiedenis

Daarnaast wordt aandacht besteed aan de theoretische aspecten van aanverwante vakken (recht, politieke theorie, sociologie, antropologie en filosofie).

Abonnementsprijs jaargang 11, (1984) 4 afleveringen (ruim 500 pp.), f 34,-; studenten f 19,-.

Overschrijven op postgiro 11 16 338 t.n.v. J.W. Oerlemans, Herengracht 286, 1016 BX Amsterdam.

Inhoud aflevering 1 (1984) onder meer:

- Negatieve vrijheid: historische en filosofische perspectieven (Q. Skinner).
- Tussen zandbak en woestijn: Von der Dunks omzwervingen in het land der theoretische geschiedenis (Ch.F.G. Lorenz).
- Clausewitz. De identiteit van de oorlog (F.C. Spits).
- Princeps legibus solutus. Vroeg-moderne rechts- en staatsleer (T.J.Veen).
- Acta creationis. Onafhankelijke geschiedschrijving in Tsjechoslowakije 1969-1980 (H. Renner).
- Anti-judaïsme in de Middeleeuwen (A. Sapir Abulafia).

STUDIES VAN HET INSTITUUT VOOR INTELLECTUELE BETREKKINGEN
TUSSEN DE
WESTEUROPESE LANDEN IN DE ZEVENTIENDE EEUW, NIJMEGEN (SIB), 10

OTTO S. LANKHORST

REINIER LEERS (1654-1714)

UITGEVER & BOEKVERKOPER
TE ROTTERDAM

EEN EUROPEES 'LIBRAIRE' EN ZIJN FONDS

AVEC UN RÉSUMÉ EN FRANÇAIS

★ ★ ★

EEN STUDIE VAN UITGEVERSPOLITIEK, BEDRIJFSVOERING,

BINNEN- EN BUITENLANDSE BOEKHANDEL,

GEVOLGD DOOR EEN RECONSTRUCTIE VAN HET FONDS,

EEN SELECTIE UIT DE BRIEFWISSELING,

EN

EEN BIBLIOGRAFIE EN EEN REGISTER

★

In deze studie wordt de aandacht gevestigd op de Rotterdamse uitgever en boekverkoopster Reinier Leers, een van de belangrijkste libraires van een nieuwe generatie die in de laatste decennia van de Gouden Eeuw de rol overnam van de Elseviers en de Blaeu's.

Het eerste deel van dit boek is gewijd aan Reinier Leers als internationaal georiënteerd boekverkoopster en uitgever van soms controversiële manuscripten. P. Bayle, N. Malebranche en R. Simon zijn de belangrijkste auteurs van zijn fonds. Diverse aspecten van de geschiedenis van het huis Leers komen in dit deel aan de orde. Vooral de handelsbetrekkingen met het absolutistisch geregeerde Frankrijk krijgen hier ruim de aandacht; Leers was zelfs enige jaren de belangrijkste buitenlandse leverancier van de Bibliothèque du Roi te Parijs.

In het tweede gedeelte wordt de fondslijst gepresenteerd van alle door Leers uitgegeven werken met een volledige titelopgave, een collatie en, waar mogelijk, informatie over de wijze waarop het werk tot stand kwam. In de bijlagen wordt onder meer een aantal brieven uit de Leers-correspondentie uitgegeven, die belangrijke informatie bevatten over de gevoerde uitgeverspolitiek.

APA / POSTBUS 122 / NL-3600 AC MAARSSSEN / HOLLAND

Soeben erschienen / Zojuist verschenen / Just published:

ARS & INGENIUM

STUDIEN ZUM ÜBERSETZEN
FESTGABE FÜR FRANS STOKS
ZUM SECHZIGSTEN GEBURTSTAG

Amsterdam & Maarssen 1983 (APA-Holland University Press).
XII, 308 Seiten/pages, Portrat/portrait, 23 Tafeln/plates.
Broschiert/Softbound, 23x15. (ISBN 90 302 1282 9).

★
Eine Vielfalt an Beiträgen in deutscher (15) und niederländischer (7)
Sprache zu verschiedenen Aspekten des Übersetzens, in der Gegenwart
wie in der Vergangenheit, zu der damit verbundenen Problematik und
zur Vermittlungsfunktion der Übersetzungskunst bei der Verbreitung
von Ideen, Literatur und Wissen.

★
A variety of contributions in German (15) and Dutch (7) to many aspects
of the art of translating, past and present, its problems and merits to the
advancement and diffusion of ideas, literature and knowledge.

Bestellschrift / Adresse de commande / Besteladres / Ordering address:

APA / POSTBUS 122 / NL-3600 AC MAARSSEN / HOLLAND

*Een case-study van het veelkleurig leven van een 'Bataafs' politicus, letter-
kundige, karakterkundige en predikant:*

JOHANNA STOUTEN

WILLEM ANTHONIE OCKERSE

(1760-1826)

LEVEN EN WERK

AVEC UN RÉSUMÉ EN FRANÇAIS

HET BEWOGEN LEVEN VAN EEN VERLICHT 'BATAAFS' POLITICUS,
LETTERKUNDIGE,

PREDIKANT EN WIJSGEER EN ZIJN VEELZIJDIG ŒUVRE

OP DE OVERGANG

VAN DE ACHTTIENDE NAAR DE NEGENTIENDE EEUW

MET EEN BIBLIOGRAFIE,
PERSONEN- EN ZAKENREGISTER EN EEN SAMENVATTING
IN HET FRANS

★ ★ ★

...Via een doorwrochte case-study schetst Dr J. Stouten de lezer een duidelijke beeld van een generatie van ontwikkelde burgers die zich nog op een groot aantal terreinen van de wetenschap en de samenleving wisten te bewegen. Ieder die zich bezighoudt met de studie van de achttiende eeuw, ongeacht of hij nu de politieke geschiedenis, de letterkunde, de psychologie of de theologie als invalshoek heeft gekozen, zal in deze mentaliteitsstudie dan ook een belangrijke bijdrage zien voor het beter verstaan van dit veelbewogen maar op tal van punten nog onontgonnen tijdperk.

★ ★ ★

XIV, 342 pp, 11 pl, ill. Ingenaaid/Softbound, 8vo. (ISBN 90 302 1242 X)
(APA-Holland Universiteits Pers) (Ook verschenen als proefschrift, 1982)

APA / POSTBUS 122 / NL-3600 AC MAARSSEN / HOLLAND

Vient de paraître / Just published:

GILLES FEYEL

LA «GAZETTE» EN PROVINCE À TRAVERS SES RÉIMPRESSIONS, 1631-1752

UNE RECHERCHE ANALYTIQUE

DE LA DIFFUSION D'UN ANCIEN PÉRIODIQUE DANS TOUTE LA FRANCE

L'histoire économique de la presse ancienne est à peine ébauchée. Jusqu'à présent, les historiens se sont surtout préoccupés des journalistes et du contenu des périodiques. Le caractère matériel, proprement économique des anciennes entreprises de presse a été peu étudié. A propos de la *Gazette de France*, cet ouvrage montre comment les propriétaires des périodiques anciens ont su leur donner la plus large diffusion possible en s'adaptant parfaitement aux conditions socio-économiques de leur temps.

Une double enquête a été menée au Minutier central des notaires parisiens (Archives nationales) et dans de nombreuses bibliothèques municipales françaises.

La *Gazette* a été réimprimée dans 36 villes de France. La famille Renaudot, propriétaire de la *Gazette*, a ainsi pu surmonter deux difficultés: faire parvenir ce périodique le plus rapidement possible auprès de ses lecteurs provinciaux; le faire au plus faible coût.

Comment le droit de réimprimer la *Gazette* fut-il concédé par la famille Renaudot? Qui étaient les "fermiers" de la *Gazette*? Quelles étaient leurs obligations? Comment et pourquoi la *Gazette* a-t-elle été progressivement réimprimée dans tout le royaume? Quelles furent les régions les plus particulièrement accueillantes à la *Gazette*? Quel était le rang social de ses abonnés provinciaux?

A travers la grande variété des formats et des décors typographiques, quel était le visage provincial de la *Gazette*? A quel prix les réimpressions étaient-elles offertes au public? Quels pouvaient être les bénéfices des "fermiers" de la *Gazette*? Quel était le tirage de leurs réimpressions? A quelle vitesse le texte de la *Gazette* parvenait-il jusqu'aux régions les plus éloignées de Paris? Pourquoi les nouveaux propriétaires de la *Gazette* ont-ils abandonné, en 1752, le vieux système des réimpressions? Pourquoi les *Affiches* remplacèrent-elles alors en province les réimpressions de la *Gazette*? Cet ouvrage tente de répondre à toutes ces questions.

★

Amsterdam & Maarssen 1982 (APA-Holland University Press).

X, 454 pages, 50 tables, 6 cartes, graphiques / maps, graphs.

Broché, in-8 / Softbound, 8vo. (ISBN 90 302 1008 7) (SIB 8)

=*Studies Instituut Intellectuele Betrekkingen, Nijmegen, 8 (SIB 8)*

(Publié avec le concours du CNRS, Paris)

Adresse de commande / Ordering address:

APA / POSTBUS 122 / NL-3600 AC MAARSSSEN / HOLLAND

